सुप्रीम कोर्ट रिपोर्ट्स (२०२१) २ एस.सी.आर. पान नंबर - ६१७ ते ६३२

(इंग्रजी मध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

शिवाजी चिंताप्पा पाटील

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य

(फौजदारी अपील क्रमांक १३४८/२०१३)

०२ मार्च २०२१

[न्यायमूर्ती आर. एफ. नरीमन आणि न्यायमूर्ती बी. आर. गवई]

दंड संहिता, १८६० : कलम ३०२ - परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे शिक्षा - फिर्यादी खटला असा होता की अपीलकर्त्याला दारूचे व्यसन होते आणि तो आपल्या पत्नीला तिच्या आईकडून पैसे घेण्यास भाग पाडत होता - दुर्दैवी रात्री अपीलकर्ता आणि त्याची पत्नी त्यांच्या घरी झोपण्यासाठी गेले - दुसर् या दिवशी सकाळी जेव्हा अपीलकर्त्याचा भाऊ पीक कापणीसाठी शेतात जाण्यासाठी अपीलकर्त्याला बोलावायला गेला, अपीलकर्त्याने त्याला सांगितले की त्याच्या पत्नीने गळफास घेऊन आत्महत्या केली - ट्रायल कोर्टाने अपीलकर्त्याला कलम ३०२ अंतर्गत दोषी ठरवले आणि जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली - उच्च न्यायालयाने हा आदेश कायम ठेवला - अपीलावर म्हटले: शवविच्छेदन करणार्या वैद्यकीय तज्ञाने कबूल केले की घटनास्थळी सापडलेल्या दोरीचा वापर मृताच्या आत्महत्येसाठी केला जाऊ शकतो - त्याने पुढे सांगितले की, खुनाच्या बाबतीत, शारीरिक प्रतिकार प्रतिबिंबित होईल - मान्य आहे की,

शरीरावर हिंसा किंवा संघर्ष सुचविण्यासाठी कोणतेही चिन्ह नव्हते - कोणत्याही परिस्थितीत, वैद्यकीय तज्ञांनी आत्महत्येच्या मृत्यूची शक्यता नाकारली नाही - या पुराव्याच्या प्रकाशात, ट्रायल कोर्ट तसेच उच्च न्यायालयाने असा निर्णय देऊन चूक केली की अभियोजन पक्षाने मृतव्यक्तीचा मृत्यू प्राणघातक असल्याचे सिद्ध केले - फिर्यादीने ज्या हेतूवर विश्वास ठेवला तो अपीलकर्त्याकडून वाईट वागणूक होता आईकडून पैशांची व्यवस्था न केल्याबद्दल मृतमहिलेला बाहेर काढले - पीडब्ल्यू -३, मृताच्या आईने सांगितले की अपीलकर्ता आणि मृत घटनेच्या काही दिवस आधी तिच्या घरी गेले होते आणि चार दिवस थांबले होते - यावरून असे दिसून आले की मृत आणि अपीलकर्त्यामधील संबंध सौहार्दपूर्ण होते - अशा प्रकारे, अशा साक्षीदाराच्या अपुष्ट पुराव्यावर अवलंबून राहणे सुरक्षित नव्हते - तसेच, सरकारी पक्षाने पीडब्ल्यू -१ च्या पुराव्यांवर अवलंबून राहण्याचा प्रयत्न केला - तथापि, त्याचे पुरावे सुधारणा आणि त्रुटींनी भरलेले होते - अगदी कनिष्ठ न्यायालय आणि उच्च न्यायालयानेही त्याच्या पुराव्यावर विश्वास ठेवला नाही - अशा प्रकारे, अभियोजन पक्ष संशयापलीकडे हेतू सिद्ध करण्यात पूर्णपणे अपयशी ठरला - अशाप्रकारे, परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्याचा एक महत्त्वाचा दुवा पूर्णपणे अनुपस्थित होता - अभियोजन पक्ष यापलीकडे एकही आक्षेपित परिस्थिती सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला. वाजवी शंका - उच्च न्यायालयाने पुष्टी दिल्याप्रमाणे कनिष्ठ न्यायालयाने दिलेली शिक्षा आणि शिक्षा रद्द केली जाते आणि अपीलकर्त्याची सर्व आरोपातून निर्दोष मुक्तता केली जाते.

साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२: कलम १०६ – सिद्ध करण्याचे ओझे – कलम १०६ हे खाली राहणाऱ्या पती किंवा पत्नीविरुद्ध थेट काम करत नाही तेच छप्पर आणि मृतव्यक्तीसोबत दिसणारी शेवटची व्यक्ती – कलम १०६ सरकारी पक्षाला खटल्याची योग्य संशयापलीकडे सिद्ध करण्याची प्राथमिक जबाबदारी पार पाडण्यापासून मुक्त करत नाही - जेव्हा फिर्यादी पक्षाने पुरावे सादर केले आहेत, ज्यावर विश्वास ठेवल्यास, शिक्षा कायम राहील किंवा जे प्रथमदर्शनी प्रकरण सिद्ध करेल , तेव्हाच वस्तुस्थितीचा विचार करण्याचा प्रश्न निर्माण होतो ज्याचे पुरावा सिद्ध करण्याची जबाबदारी आरोपींवर असेल - तात्काळ खटल्यात सरकारी पक्ष हा मृत्यू खुनाचा होता हे संशयापलीकडे सिद्ध करण्यात ही अपयशी ठरला आहे.

फौजदारी कायदा : हेतू - प्रत्यक्ष पुराव्याच्या बाबतीत हेतू समर्पक नसला तरी परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या बाबतीत, परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्यासाठी हेतू महत्त्वाचा दुवा बजावतो.

फौजदारी कायदा: खोटे स्पष्टीकरण किंवा स्पष्टीकरण न देणे केवळ अतिरिक्त परिस्थिती म्हणून वापरले जाऊ शकते, जेव्हा अभियोजन पक्षाने परिस्थितीची साखळी सिद्ध केली असेल ज्यामुळे इतर कोणताही निष्कर्ष निघत नाही. आरोपीच्या अपराधापेक्षा - मात्र, साखळी पूर्ण करण्यासाठी दुवा म्हणून त्याचा वापर करता येणार नाही.

फौजदारी कायदा : दोन मते - दोन मते शक्य असतील तर त्याचा फायदा नेहमीच आरोपीला च होईल.

अपील मंजूर करत न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले कि –

१. तात्काळ प्रकरणात पीडब्ल्यू-६ ने वैद्यकीय तज्ञ म्हणून तपासणी केली, आपल्या वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्यासह शवविच्छेदन केले. त्यांच्या स्वाक्षरीने २४ मार्च २००३ रोजी देण्यात आलेल्या आगाऊ मृत्यू प्रमाणपत्रात मृत्यूचे संभाव्य कारण 'गळा दाबून गुदमरून गुदमरणे' असे होते. मात्र, १९ जून २००३ रोजी पीडब्ल्यू-६ तसेच त्यांच्या वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्याने स्वाक्षरी केलेल्या शवविच्छेदन अहवालात मृत्यूचे कारण 'गळफास घेतल्याने गुदमरल्यामुळे कार्डिओ रेस्पिरेटरी अरेस्ट' असे होते. पीडब्ल्यू -६ ने कबूल केले की, आत्महत्या किंवा आत्महत्या या दोन्ही प्रकरणांमध्ये, गळ्याभोवतीच्या खुणा कानावर जातील. शिवाजी चिंटप्पा पाटील विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य अशी कबुली ही त्यांनी दिली. वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्यांशी सल्लामसलत करून पुस्तके वाचून त्यांनी हा फाशीचा प्रकार असल्याचा निष्कर्ष काढला. घटनास्थळी सापडलेल्या दोरीचा वापर आत्महत्येसाठी केला जाऊ शकतो, अशी कबुलीही त्यांनी दिली. गळा दाबून खून केल्यास शारीरिक प्रतिकार प्रतिबिंबित होईल, अशी कबुलीही त्यांनी दिली. हे मान्य आहे की, शरीरावर हिंसा किंवा संघर्ष दर्शविणार्या कोणत्याही खुणा नाहीत. असे असले तरी स्वत: वैद्यकीय तज्ज्ञांनी आत्महत्येची शक्यता नाकारलेली नाही. उलट शवविच्छेदन अहवालात मृत्यूचे कारण 'गळफास घेतल्याने गुदमरणे' असल्याचे स्पष्ट होते. या पुराव्यांच्या आधारे ट्रायल कोर्ट तसेच उच्च न्यायालयाने चूक केली की, सरकारी पक्षाने मृतव्यक्तीचा मृत्यू प्राणघातक असल्याचे सिद्ध केले. [परिच्छेद १३, १५, १७, १८] [६२५-ए-सी, ई-एफ; ६२६ -सी-डी]

ईश्वरप्पा ऊर्फ दुपाडा ईश्वरप्पा विरुद्ध कर्नाटक राज्य **(२०१९) १६ एससीसी २६९ -** यावर अवलंबून आहे.

मोदींचे वैद्यकीय न्यायशास्त्र आणि विषविज्ञान २३ वे संपादन . पृ.५७२ - संदर्भित.

२. एकाच छताखाली राहणाऱ्या आणि मृतव्यक्तीसोबत दिसणारी शेवटची व्यक्ती असलेल्या पती किंवा पत्नीविरोधात पुरावा कायद्याचे कलम १०६ थेट काम करत नाही, हे सर्वमान्य आहे. पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ मध्ये फिर्यादी खटला सिद्ध करण्याचा प्राथमिक भार वाजवी संशयापलीकडे पार पाडण्यापासून फिर्यादी पक्षाला मुक्त केले जात नाही. सध्याच्या खटल्यात हा मृत्यू खुनाचा होता, हे संशयापलीकडे सिद्ध करण्यातही सरकारी पक्ष अपयशी ठरला आहे. [पारस २२, २३] [६२८-ए-सी, सी-डी]

सुब्रमण्यम विरुद्ध तमिळनाडू राज्य आणि अन्य **(२००९) १४ एससीसी ४१५ : [२००९] ९ एससीआर ७२५;** गार्गी विरुद्ध राज्य हरियाणा **(२०१९) ९ एससीसी ७३८;** त्रिमुख मारोती किरकण विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य **(२००६) १० एससीसी ६८१ : [२००६] ७ पुरवणी. एससीआर १५६;** पोन्नुसामी विरुद्ध तमिळनाडू राज्य **(२००८) ५ एससीसी ५८७; [२००८] ६ एससीआर ३०३ - वर अवलंबून**

३. सरकारी पक्षाकडून आणखी एक परिस्थिती अशी होती की, अपीलकर्त्याने कलम ३१३ सीआरपीसी अंतर्गत आपल्या जबाबात कोणतेही स्पष्टीकरण दिले नाही.

आतापर्यंत कायद्याचे हे सर्वमान्य तत्त्व आहे, की खोटे स्पष्टीकरण किंवा स्पष्टीकरण न देणे केवळ अतिरिक्त परिस्थिती म्हणून वापरले जाऊ शकते, जेव्हा सरकारी पक्षाने परिस्थितीची साखळी सिद्ध केली आहे ज्यामुळे आरोपीच्या दोषाशिवाय दुसरा कोणताही निष्कर्ष निघत नाही. मात्र, साखळी पूर्ण करण्यासाठी त्याचा दुवा म्हणून वापर करता येत नाही. [परिच्छेद २४] [६२८-डी-ई]

४.प्रत्यक्ष पुराव्याच्या बाबतीत हेतू समर्पक नसला तरी परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या बाबतीत हेतू महत्त्वाची भूमिका बजावतो. परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्यासाठी महत्त्वाचा दुवा. फिर्यादी पक्षाने ज्या हेतूवर विश्वास ठेवला आहे तो म्हणजे अपीलकर्त्याने मृत मुलीला तिच्या आईकडून पैशांची व्यवस्था न केल्याबद्दल केलेली वाईट वागणूक. मृताची आई पीडब्ल्यू-३ हिने सांगितले की, आरोपी आणि मृत व्यक्ती घटनेच्या काही दिवस आधी तिच्या घरी गेले होते आणि चार दिवस थांबले होते. यावरून हे दिसून येईल, की नातेसंबंध मृत आणि आरोपी यांच्यात सौहार्दपूर्ण संबंध होते. संशयापलीकडे हेतू सिद्ध करण्यात सरकारी पक्ष पूर्णपणे अपयशी ठरला आहे. त्यामुळे परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्याचा महत्त्वाचा दुवा सध्याच्या प्रकरणात पूर्णपणे गायब आहे. [परिच्छेद २६, २७, ३०] [६२८-एच; ६२९-ए-सी; ६३०-एफ]

अन्वर अली आणि दुसरा विरुद्ध हिमाचल प्रदेश राज्य **(२०२०) १० एससीसी १६६ - यावर भर दिला.**

राजस्थान राज्य विरुद्ध काशी राम **(२००६) १२ एससीसी २५४: [२००६] ८ पुरवणी ५०१ - लागू नाही.**

५. दोन मते शक्य असतील, तर त्याचा फायदा नेहमीच आरोपीलाच होईल, हे कायद्याच्या प्रस्थापित तत्त्वापेक्षा अधिक आहे. सध्याच्या खटल्यात एकमेकांशी इतकी गुंफलेली घटनांची साखळी प्रस्थापित करणे तर सोडाच, ज्यामुळे आरोपीच्या दोषाशिवाय दुसरा कोणताही निष्कर्ष निघत नाही, सरकारी पक्ष रास्त संशयापलीकडे एकही आक्षेपार्ह परिस्थिती सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे. उच्च न्यायालयाच्या मान्यतेनुसार कनिष्ठ न्यायालयाने सुनावलेली शिक्षा आणि शिक्षा रद्द केली जाते . याचिकाकर्त्याची सर्व आरोपातून निर्दोष मुक्तता करण्यात आली आहे. [परिच्छेद ३२, ३४] [६३१-ए, जी-एच; ६३२-ए]

शरद बिर्धीचंद सारडा विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य **(१९८४) ४ एससीसी ११६ : [१९८५] १ एससीआर ८८; देवीलाल विरुद्ध राजस्थान राज्य (२०१९) १९ एससीसी ४४७ - यावर भर दिला.**

जी. पार्श्वनाथ विरुद्ध कर्नाटक राज्य **(२०१०) ८ एससीसी ५९३: [२०१०] १० एससीआर ३७७;** बाबू विरुद्ध केरळ राज्य **(२०१०) ९ एससीसी १८९:[२०१०] ९ एससी आर १०३९ - संदर्भित.**

निर्णय विधी संदर्भ

(२०१०) १० एस.सी.आर ३७७ संदर्भित परिच्छेद ५

(२०१०) ९ एस.सी.आर १०३९ संदर्भित परिच्छेद ८

(२०१९) १९ एस.सी.आर ४४७ भर दिला परिच्छेद ९

(२०१९) १६ एस.सी.आर २६९ भर दिला परिच्छेद १६

(२००९) ९ एस.सी.आर ७२५ भर दिला परिच्छेद १९,२०

(२०१९) ९ एस.सी.आर ७३८ भर दिला परिच्छेद २१

(१९८५) १ एस.सी.आर ८८ भर दिला परिच्छेद २४

(२००६) ७ पुरवणी एस.सी.आर १५६ भर दिला परिच्छेद २०

(२००८) ६ एस.सी.आर ३०३ भर दिला परिच्छेद २०

(२०२०) १० एस.सी.आर १६६ भर दिला परिच्छेद २९

(२००६) ८ पुरवणी एस.सी.आर ५०१ लागू नाही परिच्छेद ३१

फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील क्रमांक - १३४८/२०१३ मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ०१.१०.२००८ च्या फौजदारी अपील क्रमांक - ४६/२००५ मधील निकाल व आदेशावरून

एस. महेंद्रन, सचिन पाटील, राहुल चिटणीस, आदित्य अ पांडे, जी.ओ. जोसेफ, उपस्थित पक्षकारांसाठी वकील

न्यायमूर्ती **बी.आर.गवई** यांच्या न्यायालयाने निर्णय दिला –

१. हे अपील फौजदारी अपील क्रमांक- ४६/२००५ मध्ये मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या खंड न्यायपीठाने दिलेल्या निर्णय आणि आदेशावर आक्षेप घेते, त्याद्वारे अपीलकर्त्याचे अपील फेटाळले जाते आणि अपीलकर्त्याची शिक्षा आणि शिक्षा कायम ठेवली जाते, जी अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, इस्लामपूर यांनी सत्र प्रकरण क्रमांक - ३९/२००३ मध्ये भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी मंजूर केली होती.

२. अभियोजन खटला थोडक्यात अभिलेखावर ठेवलेल्या सामग्रीवरून गोळा करता येईल तो खालीलप्रमाणे आहे:-

मृत जयश्रीचे आरोपीसोबत घटनेच्या तारखेपासून ८ ते ९ वर्षापूर्वी लग्न झाले होते. त्यांना दोन मुद्द्यांचा आशीर्वाद होता. पीडब्ल्यू-३-आनंदीबाई या मृताची आई आहेत. पीडब्ल्यू-५-रामचंद्र चिंटप्पा हा याचिकाकर्त्याचा भाऊ असून तो एकाच घराच्या वेगवेगळ्या भागात स्वतंत्रपणे राहत होता. फिर्यादीचे म्हणणे आहे, की अपीलकर्त्याला दारूचे व्यसन होते आणि तो मृत मुलीला तिच्या आईकडून पैसे घेण्यास भाग पाडत शिवीगाळ आणि मारहाण करीत असे. 23 मार्च 2003 च्या रात्री आरोपी आणि मृत व्यक्ती आपल्या घरी झोपण्यासाठी गेले होते. २४ मार्च २००३ च्या पहाटे पीडब्ल्यू -५ ने अपीलकर्त्याला फोन केला, जेणेकरून ते ज्वारी पीक कापणीसाठी त्यांच्या शेतात जाऊ शकतील. आरोपी दरवाजा उघडला आणि जयश्रीने

गळफास घेऊन आत्महत्या केल्याचे सांगून त्याच्यासोबत शेतात जाण्यास असमर्थता दर्शविली. पीडब्ल्यू-४ रामचंद्र शंकर हे याचिकाकर्त्याच्या घराजवळ तसेच पीडब्ल्यू-५ राहतात. पीडब्ल्यू-५ ने पीडब्ल्यू-४ ला घटनेची माहिती दिली. पीडब्ल्यू-५ गावी गेला पानुंबरे यांनी मृताची आई व इतर नातेवाइकांना याबाबत माहिती द्यावी ही घटना. पीडब्ल्यू-५ यांनी कोकरूड पोलिस ठाण्यात जाऊन मृताच्या मृत्यूची माहिती दिली. पीडब्ल्यू-५ कडून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे सुरुवातीला जाहिरात क्रमांक १३/२००३ ची नोंदणी करण्यात आली. त्यानंतर भादंवि कलम ३०२ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी गुन्हा दाखल करण्यात आला. आगाऊ मृत्यू प्रमाणपत्रानुसार, मृत्यूचे संभाव्य कारण गळा दाबून गुदमरून गुदमरणे होते. प्रथम श्रेणी न्यायदंडाधिकाऱ्यांसमोर दोषारोपपत्र दाखल झाले.

३. हे प्रकरण विद्वान सत्र न्यायाधीशांकडे सोपविण्यात आले. भादंवि कलम ३०२ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी आरोप निश्चित करण्यात आले. अपीलकर्त्याने निर्दोष असल्याचे कबूल केले आणि खटला चालविण्याचा दावा केला. खटल्याच्या अखेरीस अभ्यासू न्यायाधीशांनी आरोपीला या गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले भादंवि कलम ३०२ अन्वये दंडनीय असून त्याला जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली. त्यामुळे व्यथित होऊन अपीलकर्त्याने उच्च न्यायालयात दाद मागितली, जी फेटाळण्यात आली. त्यामुळे सध्याचे आवाहन करण्यात आले आहे.

४. आम्ही अपीलकर्त्याच्या वतीने विद्वान न्यायमित्र श्री एस. महेंद्रन आणि राज्याच्या वतीने विद्वान वकील श्री सचिन पाटील यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

५. हे प्रकरण पूर्णपणे परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर अवलंबून आहे , असा युक्तिवाद याचिकाकर्त्याचे अभ्यासू वकील महेंद्रन यांनी केला. जोपर्यंत सरकारी पक्ष सर्व वाजवी संशयापलीकडे आपली बाजू सिद्ध करत नाही, तोपर्यंत परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या प्रकरणात शिक्षा होऊ शकत नाही, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. केवळ संशयाच्या आधारे शिक्षा देणे शाश्वत ठरणार नाही, असा युक्तिवाद विद्वान वकिलांनी केला**. जी. पार्श्वनाथ विरुद्ध कर्नाटक राज्य(२०१०) ८ एस.सी.सी. ५९३** या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालावर ते या संदर्भात अवलंबून आहेत.

६. अभ्यासू वकिलाने युक्तिवाद केला की, सध्याच्या प्रकरणात, फिर्यादी पक्ष हे सिद्ध करण्याच्या स्थितीत नाही, की मृताचा मृत्यू प्राणघातक होता. पीडब्ल्यू-६ डॉ. किशोर पत्की यांच्या पुराव्यांचा विचार केल्यास हे पुरावे मृत्यूच्या सिद्धांताशी विसंगत असल्याचे स्पष्ट होईल, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. या संदर्भात विद्वान वकील **ईश्वरप्पा ऊर्फ दुपाडा ईश्वरप्पा विरुद्ध कर्नाटक राज्य २ (२०१९) १६ एससीसी २६९** या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालावर अवलंबून आहेत .

७. साक्षीपुरावा अधिनियमाच्या कलम १०६ च्या अनुषंगाने आरोपींच्या ओझ्यासंदर्भात विद्वान कनिष्ठ न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाने दिलेल्या निष्कर्षासंदर्भात विद्वान वकिलांनी युक्तिवाद केला की, जोपर्यंत सरकारी पक्षाकडून सुरुवातीचा भार उचलला जात नाही, तोपर्यंत हा भार अपीलकर्त्यावर पडणार नाही. **सुब्रमण्यम विरुद्ध तामिळनाडू राज्य आणि इतर ३**

(२०१९) १४ एससीसी ४१५ आणि गार्गी विरुद्ध हरयाणा राज्य ४ (२०१९) ९ एससीसी ७३८ या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालांवर या संदर्भात अवलंबून आहे.

८. परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या बाबतीत हेतू महत्त्वाची भूमिका बजावतो आणि हेतू सिद्ध करण्यात सरकारी पक्ष पूर्णपणे अपयशी ठरला आहे, असा युक्तिवाद अभ्यासू वकिलांनी केला. **बाबू विरुद्ध केरळ राज्य ५ (२०१०) ९ एससीसी १८९** या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालावर या संदर्भात अवलंबून आहे .

९. शेवटी, विद्वान वकिलांनी युक्तिवाद केला की, जेव्हा दोन मते शक्य आहेत, एक निर्दोष मुक्ततेकडे झुकते आणि दुसरे दोषसिद्धीकडे झुकते, तेव्हा त्याचा फायदा आरोपींना दिला पाहिजे. या संदर्भात **रिलायन्सन देवीलाल विरुद्ध राजस्थान राज्य ६ (२०१९) १९ एससीसी ४४७** या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालावर भर दिला.

१०. कनिष्ठ न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाच्या एकत्रित निकालांमध्ये कोणत्याही प्रकारचा हस्तक्षेप करण्याची गरज नाही, असा युक्तिवाद राज्य सरकारतर्फे अभ्यासू वकील सचिन पाटील यांनी केला. आरोपींना दोषी ठरवण्यासाठी **राजस्थान राज्य विरुद्ध काशीराम ७ (२००६) १२ एससीसी २५४** या खटल्यात कनिष्ठ न्यायालय तसेच उच्च न्यायालयाने या न्यायालयाच्या निर्णयाचा योग्य आधार घेतला आहे.

११. परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे शिक्षा होण्यासंदर्भातील कायदा या न्यायालयाच्या निकालात अतिशय चांगल्या प्रकारे मांडण्यात आला आहे. **शरद बिर्धीचंद सारडा विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य खटला ८(१९८४) ४ एससीसी ११६ –**

१५३. या निर्णयाचे बारकाईने विश्लेषण केल्यास असे दिसून येईल की आरोपीवरील खटला पूर्णपणे सिद्ध होण्यापूर्वी खालील अटींची पूर्तता करणे आवश्यक आहे:

(१) कोणत्या परिस्थितीतून दोषाचा निष्कर्ष काढायचा आहे हे पूर्णपणे सिद्ध झाले पाहिजे.

येथे हे लक्षात घेतले पाहिजे की या न्यायालयाने सूचित केले आहे की संबंधित परिस्थिती "स्थापित करणे आवश्यक आहे किंवा असावे" आणि "असू शकत नाही". शिवाजी साहेबांच्या बाबतीत या न्यायालयाने सांगितल्याप्रमाणे "सिद्ध करता येईल" आणि "सिद्ध केले पाहिजे किंवा सिद्ध केले पाहिजे" यात केवळ व्याकरणिकच नव्हे तर कायदेशीर फरक आहे. बोबडे वि. महाराष्ट्र राज्य (१९७३) २ एससीसी ७९३ जिथे निरीक्षणे करण्यात आली : [एससीसी परिच्छेद १९, पृ. ८०७ : एससीसी (सीआरआय) पृ. १०४७]

> "१९. ..... निश्चितच, आरोपी केवळ दोषी असू शकत नाही तर तो एक प्राथमिक तत्त्व आहे. न्यायालय दोषी ठरवू शकते आणि 'असू शकते' आणि 'असणे आवश्यक आहे' यातील मानसिक अंतर लांब आहे आणि अस्पष्ट अनुमानांना निश्चित निष्कर्षांपासून वेगळे करते.
>
> (२) अशा प्रकारे प्रस्थापित केलेली वस्तुस्थिती केवळ आरोपीच्या गुन्ह्याच्या गृहीतकाशी सुसंगत असावी, म्हणजेच
>
> आरोपी दोषी असल्याखेरीज इतर कोणत्याही गृहीतकावर त्यांना समजावून सांगता कामा नये,

(३) परिस्थिती निर्णायक स्वरूपाची आणि प्रवृत्तीची असावी,

(४) त्यांनी वगळता सर्व संभाव्य गृहीतक वगळले पाहिजेत, जो सिद्ध करायचा आहे, आणि

(५) आरोपीच्या निर्दोषत्वाशी सुसंगत निष्कर्षासाठी कोणतेही वाजवी आधार शिल्लक राहू नयेत इतकी परिपूर्ण पुराव्यांची साखळी असावी आणि मानवी संभाव्यतेने हे कृत्य आरोपीने केले असावे हे दाखवावे.

१५४. ही पाच सुवर्णतत्त्वे, जर आपण तसे म्हणू शकलो तर परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर आधारित खटल्याच्या पुराव्याचे पंचशील ठरतात."

१२. या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या प्रकाशात आपण सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती तपासून पाहूया.

१३. सध्याच्या प्रकरणात पीडब्ल्यू-६-डॉ. किशोर पत्की यांची वैद्यकीय तज्ज्ञ म्हणून तपासणी करण्यात आली आहे. त्यांनी वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकारी डॉ. तांबोळी यांच्यासमवेत शवविच्छेदन केले आहे. पीडब्ल्यू-६ च्या स्वाक्षरीने २४ मार्च २००३ रोजी जारी करण्यात आलेल्या ऍडव्हान्स डेथ सर्टिफिकेटमध्ये (एक्सएच-१५) मृत्यूचे संभाव्य कारण 'गळा दाबून गुदमरून गुदमरणे' असे होते. मात्र १९ जून २००३ रोजी डॉ. किशोर पत्की तसेच डॉ. तांबोळी यांच्या स्वाक्षरीने आलेल्या शवविच्छेदन अहवालात (उदा.१६) मृत्यूचे कारण 'गळफास घेतल्याने गुदमरून कार्डिओ रेस्पिरेटरी अरेस्ट' असे होते. पीडब्ल्यू- ६ ने दिलेल्या पुराव्यानुसार शवविच्छेदन

अहवालावर स्वाक्षरी करण्यास सुमारे ३ महिन्यांचा उशीर होण्यामागचे एकच स्पष्टीकरण आहे, की ते इतर कोणत्याही कामात व्यस्त होते.

१४. पीडब्ल्यू-६ च्या उलटतपासणीचा संदर्भ देणे समर्पक ठरेल:-

> "आत्महत्या किंवा हत्या या दोन्ही घटनांमध्ये गळ्याभोवतीची जखम कानावर जाईल, हे बरोबर आहे. आगाऊ मृत्यू प्रमाणपत्र देताना वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्यांचा सल्ला घेतला नाही हे बरोबर आहे आणि वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्याचा सल्ला घेऊन पुस्तके पाहिल्यानंतर मी हा फाशीचा प्रकार असल्याचा निष्कर्ष काढला. आत्महत्येच्या फाशीसाठी कलम क्रमांक १ चा वापर केला जाऊ शकतो आणि प्राणघातक फाशी किंवा होमिडिक गळा दाबल्यास शारीरिक प्रतिकार माझ्या उपस्थितीत नोंदवलेल्या इतर नोंदींचे प्रतिबिंबित झाले असते.

१५. त्यामुळे हे स्पष्ट आहे की, वैद्यकीय तज्ञांनी कबूल केले आहे की, आत्महत्या किंवा आत्महत्या या दोन्ही घटनांमध्ये गळ्याभोवतीच्या खुणा कानावर जातील. वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्यांशी सल्लामसलत करून पुस्तके पाहिल्यानंतर हा फाशीचा प्रकार असल्याचा निष्कर्ष काढल्याची कबुलीही त्यांनी दिली आहे. घटनास्थळी सापडलेल्या दोरी असलेल्या कलम क्रमांक १ चा वापर आत्महत्येसाठी केला जाऊ शकतो, अशी कबुलीही त्यांनी दिली आहे. त्यांनी पुढे कबूल केले आहे की, गळा दाबून हत्या केल्यास शारीरिक प्रतिकार प्रतिबिंबित झाला असता.

१६. ईश्वरप्पा ऊर्फ दुपडा ईश्वरप्पा (उपरोक्त) यांच्या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ घेणे योग्य ठरेल , ज्यात या न्यायालयाने मोदींच्या वैद्यकीय न्यायशास्त्र आणि विषशास्त्राचा आधार घेतला आणि असे निरीक्षण नोंदवले:-

"७. मोदींच्या वैद्यकीय न्यायशास्त्र व विषशास्त्र, २३ व्या आवृत्ती, पृ. ५७२ मध्ये ते खालीलप्रमाणे आढळते:

> 'प्राणघातक फाशी दुर्मिळ असली तरी त्याची नोंद झाली आहे. सहसा, एकापेक्षा जास्त व्यक्ती या कृत्यात सामील असतात, जोपर्यंत पीडित मुलगी लहान नसते किंवा खूप कमकुवत आणि कमकुवत नसते किंवा एखाद्या मादक किंवा मादक पदार्थामुळे बेशुद्ध होत नाही. ज्या प्रकरणात प्रतिकार करण्यात आला आहे, तेथे शरीरावर हिंसेच्या खुणा आणि घटनेच्या ठिकाणी किंवा आसपास अनेक व्यक्तींच्या संघर्षाच्या खुणा किंवा पावलांचे ठसे असण्याची शक्यता सापडेल."
>
> विद्वान लेखिकेने सांगितलेली एकही सुप्रसिद्ध चिन्हे या प्रकरणात नाहीत.

१७. सध्याच्या प्रकरणातही शरीरावर हिंसा किंवा संघर्ष सुचवेल असे कोणतेही चिन्ह नाही . कोणत्याही परिस्थितीत, वैद्यकीय

स्वत: सी तज्ज्ञांनी आत्महत्येची शक्यता नाकारलेली नाही. उलट शवविच्छेदन अहवालात मृत्यूचे कारण 'गळफास घेतल्याने गुदमरणे' असल्याचे स्पष्ट होते.

१८. या पुराव्यांच्या प्रकाशात, आम्हाला असे आढळते की, संपरीक्षा न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाने असे मानण्यात चूक केली आहे, की अभियोजन पक्षाने सिद्ध केले आहे की मृताचा मृत्यू प्राणघातक होता.

१९. यामुळे पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ मधील तरतुदींवर उच्च न्यायालय तसेच कनिष्ठ न्यायालयाने ठेवलेल्या विसंबून राहण्याकडे आपण वळतो. **सुब्रमण्यम (उपरोक्त)** पती-पत्नीचे घराच्या चार भिंतीत राहून होणारे मृत्यू या समान प्रकरणाचा विचार करण्याची संधी या न्यायालयाला मिळाली. या न्यायालयाच्या खालील निरीक्षणांचा संदर्भ घेणे समर्पक ठरेल:-

> "२३. ते एकत्र राहत असलेल्या परिस्थितीचा विचार केला तर निर्विवादपणे, संपूर्णता परिस्थितीचा विचार व्हायला हवा. साधारणपणे जेव्हा पती-पत्नी घराच्या चार भिंतींच्या आत राहतात आणि खुनाने मृत्यू होतो तेव्हा तिचा मृत्यू कोणत्या परिस्थितीत झाला असावा हे पतीने समजावून सांगावे. मात्र, ही एक भक्कम परिस्थिती मानली जात असली, तरी मृतव्यक्तीवर झालेल्या हिंसाचाराचे कोणतेही पुरावे नसताना ते निर्णायक मानता येणार नाही, ही वस्तुस्थिती आपण विसरून चालणार नाही. याला नवरा आणि नवराएकटाच जबाबदार आहे, या निष्कर्षापर्यंत पोहोचणे अवघड आहे.

२०. सुब्रमण्यम (उपरोक्त) प्रकरणात **त्रिमुख मारोती किरकान विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य ९(२००६) १० एससीसी ६८१** आणि **पोन्नुसामी विरुद्ध तामिळनाडू राज्य १० (२००८) ५**

एससीसी ५८७ या खटल्यात या न्यायालयाच्या निकालांवर राज्याच्या वतीने विश्वास ठेवण्यात आला. या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले:-

> "२६. वरील दोन्ही घटनांमध्ये हा मृत्यू हिंसाचारामुळे झाला आहे. या प्रकरणात हिंसाचाराचे कोणतेही चिन्ह दिसले नाही. अपीलकर्ता पूर्णपणे निर्दोष असल्याचे निष्पन्न झाले आहे. हुंडा प्रतिबंधक अधिनियमाच्या कलम ४९८-अ किंवा कलम ४ अन्वये आरोपांबाबत बोलायचे झाले तर मृताचे आई-वडील पीडब्ल्यू १ आणि पीडब्ल्यू २ तसेच मध्यस्थ, पीडब्ल्यू ४ आणि ५ असल्याचा पुरावा खालील दोन्ही न्यायालयांनी नाकारला आहे. त्यामुळे खटला चालविण्यामागे अपीलकर्त्याचा भक्कम हेतू असल्याचे फिर्यादी कथेतील तो भाग नाकारण्यात आला आहे.....

२१. **गार्गी (उपरोक्त)** च्या बाबतीत या न्यायालयाच्या खालील निरीक्षणांचा संदर्भ घेणे देखील समर्पक ठरेल:-

> "३३.१. "शेवटचा पाहिलेला सिद्धांत" याबद्दल शंका नाही की अपीलकर्ता दुसरा कोणी नसून मृताची पत्नी आहे आणि त्याच छताखाली राहत आहे, मृत व्यक्ती शेवटची व्यक्ती होती ज्यासोबत मृत व्यक्ती दिसली होती. तथापि, मृत व्यक्ती आणि अपीलकर्त्याचा असा सहवास याचा अर्थ असा नाही की अपीलकर्त्याच्या अपराधीपणाचा अंदाज काढावा लागेल. पुरावा कायद्याचे कलम १०६ थेट अपीलकर्त्याच्या विरोधात चालते, या गृहितकावर कनिष्ठ न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाने कार्यवाही केली आहे. आमच्या मते, पुरावा कायद्याचे कलम १०६

सरकारी पक्षाला त्याच्या प्राथमिक ओझ्यापासून मुक्त करत नाही, असे मानून असा दृष्टिकोनही त्रुटींपासून मुक्त झालेला नाही. या न्यायालयाने सावल दास विरुद्ध सावळ दास या खटल्यात तत्त्व स्पष्ट केले आहे. राज्याची स्थिती बिहार, (१९७४) ४ एससीसी १९३ खालीलप्रमाणे: (एससीसी पृ. १९७, परिच्छेद १०)

१०. तथापि, कलम १०३ किंवा पुरावा कायद्याच्या १०६ च्या अर्जामुळे फिर्यादी खटला वाजवी संशयापलीकडे सिद्ध करण्याच्या सामान्य किंवा प्राथमिक भारा पासून अभियोजन पक्षाला मुक्त केले जाऊ शकत नाही. सरकारी पक्षाने असे पुरावे सादर केले आहेत, ज्यावर विश्वास ठेवल्यास शिक्षा कायम राहील किंवा प्रथमदर्शनी खटला निघेल, तेव्हाच पुराव्याचे ओझे आरोपीवर पडू शकते, अशा वस्तुस्थितीचा विचार करण्याचा प्रश्न निर्माण होतो.'

२२.अशा प्रकारे हे पाहिले जाऊ शकते, की पुरावा कायद्याचे कलम १०६ एकाच छताखाली राहणाऱ्या पती किंवा पत्नीच्या विरोधात थेट कार्य करत नाही आणि ही शेवटची व्यक्ती आहे. मृत. पुरावा कायद्याच्या कलम १०६ मध्ये फिर्यादी खटला सिद्ध करण्याचा प्राथमिक भार वाजवी संशयापलीकडे पार पाडण्यापासून फिर्यादी पक्षाला मुक्त केले जात नाही. सरकारी पक्षाने असे पुरावे सादर केले आहेत, ज्यावर विश्वास ठेवल्यास शिक्षा कायम राहील किंवा प्रथमदर्शनी खटला निघेल, तेव्हाच पुराव्याचा भार आरोपीवर पडेल अशा वस्तुस्थितीचा विचार करण्याचा प्रश्न निर्माण होतो.

२३. सध्याच्या प्रकरणात, वर चर्चा केल्याप्रमाणे, सरकारी पक्ष हा मृत्यू खुनाचा होता हे वाजवी संशयापलीकडे सिद्ध करण्यात देखील अपयशी ठरला आहे.

२४. अभियोजन पक्षाकडून आणखी एक परिस्थिती अवलंबून आहे, ती म्हणजे,

कलम ३१३ सीआरपीसी अंतर्गत अपीलकर्त्याने आपल्या जबाबात कोणतेही स्पष्टीकरण दिले नाही. आतापर्यंत कायद्याचे हे सर्वमान्य तत्त्व आहे, की खोटे स्पष्टीकरण किंवा स्पष्टीकरण न देणे केवळ अतिरिक्त परिस्थिती म्हणून वापरले जाऊ शकते, जेव्हा सरकारी पक्षाने परिस्थितीची साखळी सिद्ध केली आहे ज्यामुळे आरोपीच्या दोषाशिवाय दुसरा कोणताही निष्कर्ष निघत नाही. मात्र, साखळी पूर्ण करण्यासाठी त्याचा दुवा म्हणून वापर करता येत नाही. या संदर्भातील संदर्भ असा असू शकतो. शरद बिर्धीचंद सारडा (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयात केले.

२५. त्यानंतर उच्च न्यायालय आणि कनिष्ठ न्यायालयाने आरोपींच्या वर्तणुकीबाबत पुरावा कायद्याच्या कलम ८ चा आधार घेतला आहे. हे लक्षात घेणे समर्पक ठरेल, की पीडब्ल्यू-५-रामचंद्र चिंताप्पा जे पहिले माहितीदार होते, जव्हारचे पीक कापणीसाठी शेतात जाण्यासाठी आरोपीला बोलावण्यासाठी गेलो असता त्याने गळफास घेऊन आत्महत्या केल्याची माहिती दिली, असे त्याने आपल्या पुराव्यात नमूद केले आहे. एवढेच नव्हे तर संबंधित साक्षीदाराच्या अहवालाच्या आधारे सुरुवातीला २००३ चा जाहिरात क्रमांक १३ दाखल करण्यात आला. पीडब्ल्यू-४-रामचंद्र शंकर यांच्या पुराव्यांवरूनही या साक्षीदाराच्या पुराव्याला दुजोरा मिळतो.

हे दोन्ही साक्षीदार सरकारी पक्षाचे साक्षीदार आहेत. या साक्षीदारांचे पुरावे विचारात घेण्यात उच्च न्यायालय आणि कनिष्ठ न्यायालय अपयशी ठरल्याचे आम्हाला आढळले आहे.

२६. प्रत्यक्ष पुराव्याच्या बाबतीत हेतू समर्पक नसला तरी परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या बाबतीत परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्यासाठी हेतू महत्त्वाचा दुवा ठरतो. फिर्यादी पक्षाने ज्या हेतूवर विश्वास ठेवला आहे तो म्हणजे अपीलकर्त्याने मृत मुलीला तिच्या आईकडून पैशांची व्यवस्था न केल्याबद्दल केलेली वाईट वागणूक. या संदर्भात फिर्यादी पक्ष मृताची आई पीडब्ल्यू-३-आनंदी यांच्या पुराव्यावर अवलंबून आहे. सदर साक्षीदाराची उलटतपासणी संदर्भित करणे समर्पक ठरेल:-

> "..... आरोपी आणि मृत व्यक्ती माझ्या घरी गेले होते आणि घटनेच्या काही दिवस आधी चार दिवस थांबले होते....."

२७. मृताची आई पीडब्ल्यू - ३ -आनंदी यांनी सांगितले की, आरोपी आणि मृत व्यक्ती घटनेच्या काही दिवस आधी तिच्या घरी गेले होते आणि चार दिवस थांबले होते. त्यामुळे मृत आणि आरोपी यांच्यातील संबंध सौहार्दपूर्ण होते, हे यातून दिसून येईल. अशा साक्षीदाराच्या अपुष्ट पुराव्यांवर विसंबून राहणे सुरक्षित राहणार नाही.

२८. सरकारी पक्षाने पीडब्ल्यू-१ निवृत्तीच्या पुराव्यांचा आधार घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. तथापि, त्याचे पुरावे सुधारणा आणि त्रुटींनी भरलेले आहेत. कनिष्ठ न्यायालय आणि उच्च न्यायालयानेही त्याच्या पुराव्यावर विश्वास ठेवला नाही.

२९. अन्वर अली आणि दुसरे विरुद्ध हिमाचल प्रदेश राज्य ११ (२०२०) १० एससीसी १६६ या खटल्यात या न्यायालयाने नुकत्याच दिलेल्या निकालाचा संदर्भ देणे समर्पक ठरेल :-

> "२४. आता सध्याच्या खटल्यात सरकारी पक्ष हेतू सिद्ध करण्यात आणि सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे आणि त्यामुळे आरोपी निर्दोष सुटण्यास पात्र आहे, असा युक्तिवाद आरोपींच्या वतीने केला जात असला, तरी हेतू सिद्ध न होणे हा फिर्यादी खटला फेटाळण्याचा आधार असू शकत नाही, हे खरे आहे. हे देखील खरे आहे आणि या न्यायालयाने सुरेशचंद्र बहरी विरुद्ध या खटल्यात म्हटले आहे. बिहार राज्य १९९५ पुरवणी (१) एससीसी ८० असे की जर हेतू सिद्ध झाला तर तो परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या साखळीत दुवा पुरवेल परंतु त्याची अनुपस्थिती हा खटला फेटाळण्याचा आधार असू शकत नाही. तथापि, त्याच वेळी, बाबू [बाबू विरुद्ध केरळ राज्य, (२०१०) ९ एससीसी १८९] या खटल्यात या न्यायालयाने निरीक्षण केल्याप्रमाणे, परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे एखाद्या प्रकरणात हेतू नसणे हा एक घटक आहे जो आरोपीच्या बाजूने वजन करतो. परिच्छेद २५ व २६ मध्ये खालीलप्रमाणे निरीक्षण व आयोजन केले आहे: [बाबू विरुद्ध केरळ राज्य, (२०१०) ९ एससीसी १८९], एससीसी पृ. २०००१)

२५. यु.पी. राज्यात वि. किशनपाल, (२००८) १६ एससीसी ७३, या न्यायालयाने परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या बाबतीत हेतूचे महत्त्व तपासले आणि निरीक्षण केले: (एससीसी पृष्ठ ८७-८८, परिच्छेद ३८-३९)

'३८... हेतू ही अशी गोष्ट आहे जी प्रामुख्याने आरोपींना स्वत: माहित आहे आणि विशिष्ट गुन्हा करण्यासाठी बी त्यांना खरोखर कशामुळे प्रोत्साहन दिले किंवा उत्तेजित केले हे स्पष्ट करणे अभियोजन पक्षाला शक्य नाही .

३९. हेतू पुराव्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी समर्पक अशी परिस्थिती मानली जाऊ शकते परंतु जर पुरावा स्पष्ट आणि अस्पष्ट असेल आणि परिस्थिती आरोपीचा दोष सिद्ध करत असेल तर ती कमकुवत होत नाही जरी हेतू फार मजबूत नसतो. ज्या प्रकरणात प्रत्यक्षदर्शींचे प्रत्यक्ष पुरावे उपलब्ध असतात, त्या प्रकरणात हेतूचे सर्व महत्त्व कमी होते , कारण एखादा विशिष्ट गुन्हा करण्याचा आरोपींचा अत्यंत भक्कम हेतू असला, तरी प्रत्यक्षदर्शींचे पुरावे पटत नसतील तर त्यांना दोषी ठरवता येत नाही, असाही कायदा आहे. त्यातच कारण स्पष्ट हेतू नसला तरी प्रत्यक्षदर्शींचे पुरावे स्पष्ट आणि विश्वासार्ह असतील, तर हेतूची अनुपस्थिती किंवा अपुरेपणा शिक्षेच्या आड येऊ शकत नाही.'

> २६. या न्यायालयाने असेही म्हटले आहे की हेतू नसणे परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर अवलंबून असलेले प्रकरण हा एक घटक आहे. जे आरोपींच्या बाजूने आहे. (पन्नायार विरुद्ध टी.एन. राज्य, (२००९) ९ एससीसी १५२ पहा.)

३०. सध्याच्या प्रकरणात, आमचे असे मत आहे की अभियोजन पक्ष संशयापलीकडे हेतू सिद्ध करण्यात पूर्णपणे अपयशी ठरला आहे. तसे, एक परिस्थितीची साखळी पूर्ण करण्याचा महत्त्वाचा दुवा सध्याच्या प्रकरणात पूर्णपणे अनुपस्थित आहे.

३१. **काशीराम (उपरोक्त)** यांच्या निर्णयावर राज्याच्या विद्वान वकिलांनी ठेवलेल्या भरवशाचा विचार केला तर असे दिसून येईल की, या न्यायालयाने कलम ३१३ सीआरपीसी अंतर्गत स्पष्टीकरण न देण्याच्या घटकाचा वापर केवळ या निष्कर्षाला बळकटी देण्यासाठी अतिरिक्त दुवा म्हणून केला होता, सरकारी पक्षाने साखळी पूर्ण करण्यासाठी दुवा म्हणून नव्हे तर निर्विवादपणे आरोपींच्या अपराधास कारणीभूत ठरणाऱ्या घटनांची साखळी प्रस्थापित केली होती. त्यामुळे हा निकाल सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थितीला लागू होणार नाही.

३२. दोन मते शक्य असतील, तर त्याचा फायदा नेहमीच आरोपीला च होईल, हे कायद्याच्या प्रस्थापित तत्त्वापेक्षा अधिक आहे. **शरद बिर्धीचंद सारडा (उपरोक्त)** यांच्या बाबतीत या न्यायालयाच्या खालील निरीक्षणांचा संदर्भ घेणे योग्य ठरेल:-

> "१६३. त्यानंतर आम्ही आणखी एका महत्त्वाच्या मुद्द्याकडे वळतो जो उच्च न्यायालयाने पूर्णपणे चुकवला आहे असे वाटते. जेथे पुराव्यांच्या आधारे दोन शक्यता उपलब्ध किंवा खुल्या असतात, एक जी फिर्यादीच्या बाजूने जाते

आणि दुसरी ज्याचा आरोपीला फायदा होतो, तेथे आरोपी निःसंशयपणे संशयाच्या लाभाचा हक्कदार आहे, हे सर्वमान्य आहे. काली राम वि. हिमाचल प्रदेश राज्य (१९७३) २ एससीसी ८०८, या न्यायालयाने खालील निरीक्षणे नोंदवली : [एससीसी परिच्छेद २५, पृष्ठ ८२० : एससीसी (सीआरआय) पृष्ठ १०६०]

"फौजदारी खटल्यांमध्ये न्यायप्रशासनाच्या जाळ्यात फिरणारा आणखी एक सोनेरी धागा म्हणजे या खटल्यात जोडलेल्या पुराव्यांवर दोन मते शक्य असतील, एक आरोपीच्या गुन्ह्याकडे आणि दुसरी त्याच्या निर्दोषत्वाकडे बोट दाखवत असेल, तर आरोपीला अनुकूल असा दृष्टिकोन अवलंबला पाहिजे. परिस्थितीजन्य पुराव्यांद्वारे आरोपीचा गुन्हा सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला जातो अशा प्रकरणांमध्ये या तत्त्वाला विशेष महत्त्व आहे."

३३. या न्यायालयाने अलीकडेच देवीलाल (उपरोक्त) यांच्या बाबतीत असे निरीक्षण नोंदवले:-

"१९. त्याशिवाय परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या बाबतीत रेकॉर्डच्या बाबतीत दोन मते शक्य आहेत, एक आरोपीच्या गुन्ह्याकडे बोट दाखवते आणि दुसरे त्याचे निर्दोषत्व. आरोपीला खरोखरच त्याच्या अनुकूल असलेल्या गोष्टीचा लाभ मिळण्याचा हक्क आहे. परिस्थितीजन्य पुराव्यांची गुणवत्ता आणि आशय निश्चित करणे, फौजदारी आरोपावरील आरोपीचा दोष सिद्ध करणे हे सर्व न्यायालयीन निकष आहेत, हाती असलेल्या खटल्यात सरकारी पक्ष त्याची

पूर्तता करण्यात अपयशी ठरला आहे, असे म्हणण्यास आम्हाला कोणतीही अडचण वाटत नाही.

३४. सध्याच्या खटल्यात आमचे असे मत आहे की, एकमेकांशी इतकी गुंफलेली घटनांची साखळी प्रस्थापित करणे तर सोडाच, ज्यामुळे आरोपीच्या दोषाशिवाय दुसरा कोणताही निष्कर्ष निघत नाही, सरकारी पक्ष रास्त संशयापलीकडे एकही आक्षेपित परिस्थिती सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे. त्यामुळे अपील मंजूर केले जाते आणि उच्च न्यायालयाच्या मान्यतेनुसार कनिष्ठ न्यायालयाने सुनावलेली शिक्षा व शिक्षा रद्द केली जाते. अपीलकर्त्याची सर्व आरोपातून निर्दोष मुक्तता केली जाते आणि इतर कोणत्याही प्रकरणात आवश्यकता नसल्यास त्याला ताबडतोब सोडण्याचे निर्देश दिले जातात.

अपिलाला परवानगी मिळाली.

*** अस्वीकरण ***

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.